RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU CONGO
LE GOUVERNEMENT
JUSTICE PAIX TRAVAIL

MINISTÈRE
DE L'AGRICULTURE

MUTINDU YA MBOTE YAKUSADILA BISALU YA BILANGA NA INSI YA KONGO

NGONDA KUMI NA MOSI MVULA 2022

CAFI
CENTRAL AFRICAN FOREST INITIATIVE

FONAREDD

PNUD
Au service des peuples et des nations

FAO
FIAT PANIS
Organisation des Nations Unies pour l'alimentation et l'agriculture

KUTUBA YA THUMWA....4

MVISIKISULU YA BISONO NA BANGINDU YINA MEKUSADULUKUTEMUNA BA NGOKO NIONSO TI BA NGINDU YINA YA BETU IMENE KUSADILA....5

1. LUYANTIKU....7

2. BIFULU YA BISALU....7

Insi ya Kongo imene baka ngangu ya....7

2.1 KUBAKAMA YA NTOTO....8

2.2. MBUTULU, NGOLO YA MBUTULU MPE BANZILA YA NGANGU....8

2.3. NGEMBA NA NDIWULU MPE MBONGOSOLO YA MADIA....8

2.4. KIYEKA YA MBULAMATADI....9

2.5. MBONGO SAMBU NA BISALU YA BILANGA....9

2.7. BIMA YA KUSADILA SAMBU NA KUPESA MABOKO NA MBUTULU....9

2.8. KIFULU YA NNKENTO NA KATI YA BISALU....9

3. NKI FUETI SALAMA SAMBU MAKAMBU KWENDA NA NTWALA....10

4. NKI IKELE NA NTWALA....11

5. MPILA YA KUSALA KISALU....11

5.1 MPILA YA KULONGA BANTU KISALU....11

5.2. MPILA YA KUSALA MAMBU NA MBOTE NYONSO....11

5.3. YINA KUTALA NNKENTO, BANA NA BATWA....12

5.4. MUTINDU YA KUSADILA NA KATI YA BIZUNGA (TERRITOIRES), NA KUBAKA KITINI YA NTOTO MPE MAZA....12

5.5. MPILA YA KUSADILA NA KUKABULA BISALU YA KUPESA NGOLO NA BIFULU NYONSO KE KUBUTA KIMWUAMA MPE MBONGO....15

6. BA NDANDULU YA POLITIKI YA BILANGA YA MBOTE NA THADULU YA 2030....17

6.1. Tsasa ya mambu yonso....18

6.2. Ba tsasa metala mambu ya mutindu ya nnkaka....18

6.3. Ngangu ya mutindu ya nnkaka yakusadila mambu....19

7. MAMBU YINA FUETI KUSALAMA NA NTETE NTETE....21

8. KUBAMISA MUTINDU YA MBOTE YAKUSADILA BISALU YA BILANGA....26

8.1. Mabongisi ya mikanda ya kusadila bisalu....26

8.2. Mabongisi ya Mpenza....27

9. KUSOSA KUZABA WAPI SIKA KEKATUKA MBONGO YAKUSADILA....28

10. BIMA SAMBU NA KULANDILA MPE KUFIONGUNINA....29

KUTUBA YA THUMWA

Munu ikele na kiese mingi naku tubila beno yina kutala mutindu ya mbote ya kusadila bilanga na insi na beto.

Munu mesala yau na zina ya mfumu ya insi na beto **Felix Antoine Tshisekedi Tshilombo** muntu ikele na ngindu ya kusala bisalu ya bilanga na insi na beto. Munu kesala yau mpe na zina ya thumwa ya ntete **Sama Lukonde**.

Ngindu yayi ya impa ikele sambu na kusosa bampila ya impa yaku sadila bilanga na bantu nyonso yina ikele naku sala bilanga.

Ngindu yayi ya impa ya kusala bilanga me mpesama na lusadisu ya bantu nyonso ya ba provinces makumi zelo na sambanu (26) ya insi na beto na bantu ya ngangu ya ba insi ya nnkaka.

Kuna beto sadila ba ngindu yayi nyonso beto ata tomisa bisalu ya bilanga na insi na beto, bantu ata kudia mbote, nzala ata vanda ve sambu naku kuzaba ngindu na mutindu ya mbote na bisalu ya bilanga.

Mutindu kusala bilanga yina ke bebisaka mfinda ikele mbote sambu mfinda ikele mfunu mingi na luzingu ya bantu

Mutindu yai ya mpa yaku sadila bilanga na insi na beto, kana nde bantu mene zitisa mpila ya mbote yaku sadila bilanga, beto ata bumba mfinda na beto yai ikele ya ntete kuluta b ainsi ya nnkaka na sombosolo yaba ngonda na bilumbu.

Ba ngindu yayi yampa kupesamaka na lusadisu ya Mfumu ya insi na beto, ya nzo ya bansiku, na Thumwa ya ntete, na Luyalu ya ntete na luyalu ya bizunga.

Munu ikele kupesa matondo mingi na bantu nyonso yai ku mpesaka lusadisu sambu naku sala kisalu yai, ku mosi na bantu nionso kupesaka mbongo bonso ba mfumu yai insi ya Norvège buela diaka bantu ya FAO. Munu ikele kupesa mpe matondo na bantu nionso kusalaka na munu bumosi kisalu yai.

Désiré M'Zinga Birihanze
Thumwa ya bilanga

MVISIKISULU YA BISONO NA BANGINDU YINA MEKUSADULU KUTEMUNA BA NGOKO NIONSO TI BA NGINDU YINA YA BETU IMENE KUSADILA

- **Kisalu ya Bilanga :** kimvuka ya bisalu mekutadila kukuna bima na ntoto, ku sansa naku loba ba mbisi, yina kekubimaka kubanda na insi ti na zulu ya ntoto ;
- **Nsadilu ya Bilanga ya mbote :** ikele mutindu yina ya mbote yaku sadila bilanga ke kulandilaka miteso bitezo iya (yina metala bifulu, yakuvanda to ya kusadila yina ikele ya kufikama to kutomisa na mvuandulu to bisalu yango, khubukulu ya kimvuama, luzingu ya bantu mpe thambusulu ya ba mambu nionso) mpe kedukisaka ba nsatu ya ba mbandu ya bubu na kutulaka ve na bifulu ya imbi ba ngangu ya mbutulu ya ba mbandu ikele naku kuiza na ntuala.
- **Bisalu ya bilanga, bisalu ya ngangu ya nene ya bilanga :** kifuku ya bisalu ya bilanaga na kitezo ya zulu yina ikele kusalama na bitini ya ntoto mpe ba mbutulu ya nene, na mutindu nyonso na ba khubukulu mingi na kati ya milongo ya mfunu ya bisalu ya bilanga (mbutulu, mbalulu, ntekolo na tsumbulu ya bima) ;
- **Mutindu ya kutanina :** mutindu ya kubadikila khubukulu ya ngangu to ya kisalu na yina metala mabanza to nsadilu.
- **Bifulu ya mbutulu :** kizunga ya mbote ya bilanga ya mutindu nyonso yina ikele kumonisa ba mvuandulu ya mbote ya bima mpe ntangu na kati ya bifulu yina na kutalaka ba thubulu ya ba mambu mekusadulu mpe yina ikele kupesa nkubama na khotolo ya mbote na zandu ya ba bima mekusalema buela diaka na yina ya bisadulu ya bilanga, ya kuloba mbisi to ya kuyundula bibulu.
- **Bikuku ya bima ya mutindu ikele na moyo :** bikuku ya ba ngudi ya mutindu na mutindu (mwa bilanga ya fioti, ba ngudi yina kekumenaka na ntoto, mpe yina kekumenaka na maza) yina kekuzinga mbote na bifulu yina ikele nkaka sambu na bau.
- **Mbalukulu ya ntangu :** ba mbalukulu ya tiya ya mpemo na ba mvuandulu ya ba ntangu ya imbi mingi mingi sambu na luzingu ya bantu mpe bifulu bau kekusalaka bisalu na bau na ntangu ya inda.
- **Nzingulu ya bima ya moyo na bifulu na bau :** kifuku ya bima yonso ikele na moyo yina mekusalama na bifulu mpe bivangu mekuvanda vana.
- **Mfinda, bifulu ya ba inti mingi :** ikele mfinda na mpila ya tsasulu ya REDD+ na kati insi ya Kongo, kuyalumuka nyonso ya 0,5 ha yina mekunata kizibukulu ya ba inti kuluta 6 m ya inda na zulu ya 30% ya kuyalumuka.
- **Kuloba mbisi na mutindu ya buala :** ndobolo ya mbisi na kitezo ya fioti, na ya ngangu ya kukita ya mbongo ya bisalu ya kukita.
- **Kuloba mbisi na ba insi ya ntama :** bisalu ya ndobolo ya mbisi kekutambusama na nganda ya maza ya mungwa mpe maza imbu.
- **Ya bilanga :** kifuku ya ba tsongolo mekupesama na mbula matadi

sambu nakupesa lusadisu na nzila ya kotosolo ya mbongo sambu na kusadisa bisalu, ya bansiku mpe ndiatulu sambu na kupusama na ntuala ya kimvuka ya bilanga.

- **Muntu ya bisalu :** muntu kekumonana na meso na muntu yina kekumonana na meso ve yina ke kupesa mabanza na yandi sambu ti na palasi ya kufutama na mbongo bau kusadila yandi bisalu.
- **Ngemba sambu na madia :** mvuandulu na kati na yau bantu nionso bau ikele na khotolo ya mbote ya nitu, luzingu mpe mbakulu na bau na madia ya kufwana, ya kukubama mpe yakufwana sambu nakupesa mvutu na ba tsosolo na bau na yina metala madia ya bansiku ya mavimpi to ba khadulu ya kupona madia sambu na ku niangula luzingu ya mbote mpe ya kisalu.
- **Kimfumu na mambu ya madia :** ngolo ya ngangu ya mbula matadi ya kusiamisa na kati ya insi ya mvimba ngemba ya madia ya bantu na yandi.
- **Ya kutindika maza bifulu ya bilanga :** ba mutindu ya ku nata maza na bifulu na bilanga (kupanza maza, kukitisa dibeti mosi na mosi ya maza, kupanza maza na ya kunataka yau mpe kuvutusaka yau na nsualu nyonso mpe na ntangu ya inda).
- **Ya bima :** kifuku ya ba mutindu ya kunatina bisalu yina ba mekutanina na bankala mekukunama sambu na kusadila ntoto na tsasa ya kubuta ba inti yina ikele na mfunu sambu na muntu.
- **Kizunga yina ikele na bima yonso nakati na yau sambu na bilanga :** kizunga yina kekumonisa ba mvuandulu ya mutindu mosi na yina metala ba bima ikele na bifulu bilanga lenda kusalama (ntangu, ba ntoto, kuzaba mutindu ya ntoto) mpe yina ikele na nkangu ya mutindu ya nnkaka ya bima mpe biyeko sambu na ntoto.
- **Kizunga ya ba inti :** mbonosono ya mvimba yina me kufikama na ba inti.

1. LUYANTIKU

Insi ya Kongo me

Ya bilanga sambu na kutomisa luzingu ya bantu. Lukanu yina ibile sambu na kutombola bisalu ya bilanga na mpila ya kupesa madia na bantu nyonso.

Na mambu yayi insi na beto bulanduka mambu kusalamaka na :

- Lukutakanu ya bainsi ya afrika na Roma nu ngonda simbanu nu mvu 2022
- Lukutakanu ya Maputo (Mozombique) nuyinu kutala bisalu ya bilanga na ngonda nsambuadi na mvu 2003
- Lukutakanu ya Malabo na ngonda sambanu na mwu 2014
- Lukutakanu ya ONU ya 2020-2024
- Lukutakanu ya ONU ya mwu 2021 na New-York
- Na yina kutalu mpila tanguy a ngolo na insi mvimbu
- Ngindu me tala ba mbisi ya mfindu na ba inti yu mfinda
- Ngindu me tala mumpempe ya ozone
- Ngindu me tala bu kahuba ya ntolo
- Ngindu me tala bima nyonso bezinbabu
- Ngindu me tala mfinda
- Ngindu me tala ntangu ya ngolo na insi mwimba
- Na yina me tala ntangu ya ngolo na insi mwimba na mpila ntangu ikele kubumisa bisalu ya bilanga mpasi :
- Ngindu ya bunkiti ya ba mbisi ya mfindu na ba inti (Washington 1973)
- Ngindu me tala mumpempe ya ozone (Vienne)
- Ngindu me tala ba kahuka ya ntoto (Brésil)
- Ngindu me tala mfinda (New-York, 2014)

Ba ngindu yayi nyonso me ya babola (genre) na bankwa ntoto (autochtones)

Ba ngindu yayi nyonso budimamaka na bantu nyonso. Konso bantu tasadila yon a mpila ya mbote.

2. BIFULU YA BISALU

Insi ya Congo ikele ya nene – Yo ikele na ntoto mingi sambu na bisalu ya bilanga na ya kusansa ba ngombe na kusala maziba ya mbisi. Insi ya Kongo ikele mpe na mfinda ya nene kuluta ba insi mingi. Na kumona mpila bantu kekuma mingi na insi ya Kongo, madia yaku dia ata konda

mingi kana beto imene kusadila mfinda na kiteso yo ke lombama ve, yoke lomba nde beto fueti sadila ba mfinda na beto na kiteso yau ke lombama sambu yo beba ve.

Insi ya Kongo imene baka ngangu ya

2.1. KUBAKAMA YA NTOTO

Na yina me tala ntoto bantu mingi ikele na ntoto mingi, kansi bantu ya nnkaka ikele na ntoto fioti. Kukanda ba nzila ikele kupesa mposi na bantu. Bantu mingi ikele kubaka ntoto na mpila na bau. Nsiku ya mbula matadi na nsiku ya bankua ntoto ikele kiteso mosi ve.

Yo ke lomba nde beto fuete mpi kuzabisa nde ba mpasi ikele mingi na yina me tadila kubakama ya ntoto (Bansiku ya bilanga nay a ntoto sambu na ba nsadi nionso ya bilanga, yai ikele mosi ya bampasi ya nene yake sala nde bansadi ya bilanga kutula mbongo mingi ve).

2.2. MBUTULU, NGOLO YA MBUTULU MPE BANZILA YA NGANGU

Mbuma ya bisalu ya bilanga ikele kulunga ve sambu na kudisa bantu.

Kongo me kuma kusumba bima yaku dia naba insi ya nnkaka sambu na kudisa bantu na yandi. KONGO ikele kufuta mbongo mingi na kusumba bima na ba insi ya nnkaka. Bisalu ya bilanga na Kongo ikele kufuta mbongo mingi na kusamba bimu na ba insi ya mboka. Bisalu ya bilanga na Kongo ikele kuluunga ve na kudisa bantu. Leta ikele kupesa bunsandi bilonga mbongo ve – Ata bantu ya nnkaka (privé) ikele mpe kupesa mbongo ve na bansadi ya bilanga – Na bifulu ya nnkaka ba masini ya kusadila bilanga imene kota. Na bifulu ya nnkaka mpila ya kusala bilanga ikele kubebisa ntoto. Yina ikele kusonga nde beto fuete kusoba kiteso ya kusadila bilanga.

2.3. NGEMBA NA NDIWULU MPE MBONGOSOLO YA MADIA

Kongo ikele insi bantu ikele kumona mpasi na kudia mpe ya mbote. Mpasi yena ikele mpi sambu na ba mvita me sala ba mvula mingi. Kima ya nnkaka ikele nde mbongo ya Kongo ikele ku kulumuka mingi, buela diaka kimbevo ya Covid 19 kumisaka bisalu ya bunkita mpasi. Kukondo mpila ya kumanisa ve kimbevo yaba ngombe, bankombo, mameme, ngulu, nsusu ikele kuvutula bisalu ya bilanga na nima.
Kudia ya bantu mpe ikele mosi ya bampasi yina me baka ntangu mingi ya bamvula makumi zole. Bana mingi kati ya bamvula 2011 – 2018 kufwaka sambu na kukondo kudia ya mbote.

2.4. KIYEKA YA MBULAMATADI

Kiyeka ya mbula matadi sambu yau ikele naku yidika bisalu mpila nionso yaku nata bisalu ya bilanga mutindu yau ke lombama, kansi naku mona mambu kiteso bisalu ya mbula matadi me kondo bisalulu yaku sadila.

Bisalu ya bantu ya mbula matadi ikele kutala mambu ya bilanga, ya kuloba mbisi, yaku sansa mpe bibulu, bantu kele sala yau ve sambu bau ikele na mbongo ve.

Na mutindu ti mambu nionso yina me kondo bimvuka yina ikele ya politiki ve me kuki mpesa sambu naku sadisa bisalu ya mbula matadi yina ikele na mutindu yaku kukisa ba mambu ya bisalu nionso ve.

2.5. MBONGO SAMBU NA BISALU YA BILANGA

Mbongo sambu na bisalu ya bilanga ikele fioti na bamvu 2015 – 2017 mbongo 45% na kufuta bantu ya mbula matadi, 5% sambu na bakalaka, 11,7% sambu na kusadisa bisalu ya bilanga

Bisalu ya bilanga ikele bulemba sambu bansadi ikele bulaba kusadisu ve bonso ba nkeni, bimu kisalu.

2.6. MPAKU, NA MAMBU YA NKAKA MEKUTALA MPAKU

Bantu ya bilanga, bantu ikele kusansaku ba ngombe ikele kufuta mpaku mingi kuluta mbongo ya bau ke zwa na nsuka mvula.

2.7. BIMA YA KUSADILA SAMBU NA KUPESA MABOKO NA MBUTULU

Bima ya kusadila bonso ba nzo, ba kaminio, na masini ikele fioti. Diaka ba nzila, courant, bifulu ya kubumba, ba zandu ikele ya kulunga ve.

Na kutadila ba mpasi yai nionso, ba nsadi ya bilanga bau ikele na mpasi yaku matisa kimvuama na bau.

2.8. KIFULU YA NNKENTO NA KATI YA BISALU

Na bifulu yina bake kubankaka ba nzengolo na mambu yina me tadila bisalu ya bilanga ba nketu bau ikele fioti, yau ke songidila nde luyalu kelandilaka yau ve.

3. NKI FUETI SALAMA SAMBU MAKAMBU KWENDA NA NTWALA

Mambu fuete salama na kutomisa bisalu ya bilanga na insi na beto ikele :

a) Kana Kongo ku beba ve na kutala mambu ya mvinu ya ngolo na ntoto mvinda yandi ata vidisa mfindi, nsebe, masa ;

b) Kongo fuete sala ngolo na kukitisa kusumba bima ya kudia na ba insi ya nnkaka. Kongo fuete kusoba bisalu na yandi ya bilanga.

c) Kongo fuete songa bantu na yandi mpila ya kutomisa kunangula bisalu ya bilanga

d) Kongo fuete zua mpila ya kuteka bima na yandi.

e) Kuyidika mpila ya kuvua ntoto

f) Kulonga na kusadisa bansadi ya bilanga na bantu kesunsaka ba ngombe, ba ngulu na ba niama ya nnkaka sambu bau vanda bilumbu mingi ata na ntuala ya maladie

g) Kusosa mpilu ya nnkaka ya kupesa bongo na bantu yina ke sala bisalu yina.

h) Kukotisa ba nnkento na bisalu ya bilanga, ya kusansa ngombe, ngulu, nsusu...

Kongo fuete : Kuyidika ba nzila, ba nzo ya kubumba bima, transport, kulonga bantu, kuyidika ntalu ya bima, mpaku

Sambu na kusala mambu yayi nyonso insi na beto fuete sosa mpila kusala nzila ya kutomisa bisalu ya bilanaga. Beto lendu tanga ba ngindu ya 2009, 2010, 2013 na 2015.

Mpasi kuvandaka mingi sambu na kulungisa bima yina nyonso.

Na Kutala mavuanga kuvandaka na Kongo, kukondua mbongo. Na ndambu ya nnkaka kivuvu ikele na simu ya REDD+ na ya Banque Mondiale. Kansi ikele mbote bantwandisi ya insi na mbula matadi bau tomisa bima ya nnkaka bonso :

- Mpila ya kusosa mbongo ;
- Bau landa mpila ya bisalu ya kupesa mbongo ;
- Kulandila mpila bisalu kesalama.

4. NKI IKELE NA NTWALA

Beto fuete landa mambu yina imene kusonama na minkanda ya malongi na :

- PNSD – 2050
- REDD+ (2030)

5. MPILA YA KUSALA KISALU

Bantwadisi ya insi me mpesa ba mpila yayi :

- Kulonga bantu kiteso ya kusadila ;
- Ntuadisi ya mbote ;
- Kukotisa ba nnkento na kati ya bisalu nionso kele salama na insi ya mvimba ;
- Mambu ya ntoto na ya masa na beto;
- Kukabisa bisalu.

5.1. MPILA YA KULONGA BANTU KISALU

Kisalu ata salama mbote kana bantu ikele na mazaya ya mbote. Kisalu ya mbote ikele kulomba bima ya kisalu ya mbote, kusala na kifulu ya mbote, kufuta ya mbote. Bantwadisi ya bisalu ya bilanga ya kuloba mbisi, ya kusansa bibulu fuete vanda mingi na bizunga.

Yina kelomba bantu me longuka sambu na kusadila mutindu ya mbote yakusadila bisalu ya bilanga, yo ikele kulomba mingi kusala na bizunga ya fioti kumosi na ba ONG.

5.2. MPILA YA KUSALA MAMBU NA MBOTE NYONSO

Kana ntwadisi ya insi ikele mbote ve, bisalu ya bilanga ita salama mpi mbote ve : sambu bisalu ya bilanga ikele kwendaka nzila mosi na : bansiku ya insi, ngemba, bansiku ya ntoto, bima ya bisalu ya mbongo, mpila yaku mpesa mbongo, mambu ya mpaku, mitungisi ya mpila na mpila. Bantwadisi ya Kongo me baka lukanu ya kutomisa mambu ya bisalu ya bilanga. Bau tasala mpe na ba ONG kansi mbula matadi ata mpesa bansiku, ntoto, kutanina bantu na bima na bau, kutala mpila kisalu ikele kusalama, yau ikele kusimba bantu nyonso ikele kutula yandi maboko na yina kutala kusadila kimvuama ya ntoto.

5.3. YINA KUTALA NNKENTO, BANA NA BATWA

Bantu nyonso fuete sala na yina kutala bisalu ya bilanga: bannkento, ba matobo, bisinsi, batwa

PAD kuzola kutambusa bisalu sambu na bantu nyonso kansi na kuzitisa kimvuama ya ntoto (mfinda, nseke, maza...)

– Kisalu yayi ikele kulomba bantu nyonso ikele na bisalu ya bilanga, ya kusansa bibulu, kuloba mbisi, bantu kenata ba bima, nzo nkanda ya bilanga, ba longi, bantu kempesaka mbongo PGDA/MINAGRI/FAO na bisalu na bau ya kumonaka nde banketo kuvandaka mingi ve ntangu nkanu ya mambu ya bilanga kekubanaka. Insi na beto fuete sala ngolo naku kotisa banketo na ntangu ya kubaka mikanu na mambu ya bilanga.

5.4. MUTINDU YA KUSADILA NA KATI YA BIZUNGA (TERRITOIRES), NA KUBAKA KITINI YA NTOTO MPE MAZA

Nsadilu ya bilanga ya tseleka tseleka na kati na insi ya Kongo ke baka ngolo na mutindu ya kusadila na nzila mosi na kuyidikama ya bizunga (Territoires) yina kena na kusosa kusadisa ngangu kekatuka na bantu mpe bifulu nyonso na yina metala kusadila kimvuama ya ntoto na ntangu yaku sadila ndambu mpe ya yinda yina me kufuanana na ba ndombolo ya kukula ya mvimba mpe ya tseleka tseleka ; na mutindu ya kulunda bifulu nyonso me kunama ba yinti mpe na kubuela ba ngolo na bisalu ya mbula matadi.

Nkabudulu ya kumonana mpe kundimama ya bitini ya ntoto na ba me fuanana kifuanusu mingi mingi na ngangu mpe ba ngolo na yau ya kele lutumu ya ngolo na ku nyangula bilanga ya tseleka tseleka yina lenda kukukisa kimfumu ya mambu ya kudia, kukifuanisa mvimba sambu na mambu ya kudia, kuvuanda na ngemba ya mambu ya kudia mpe ya ndikulu ya bantu, buela diaka kunuanisa kimputu. Yau ikele na mfunu mingi sambu na ku nyangula ba ndiatulu ya bizunga (territoires) mpe ba buala na kubundana sika mosi na mambu me tadila kimvuama ya insi ya mvimba na ndambu sambu na kusadilaka bangolo mpe bisalu ya ndambu na ndambu sambu na kubalula ndiatusulu ya kizunga (territoire).

Mfunu ya kuyidikama ya kizunga mpe ya kusadila

Mbote nkabudulu ya bitini ya ntoto mpe ya maza na buala ya bisalu lukula mambu ya ntete ya kusala sambu na kubaka mvutu ya kusadila na kumanisa mambu ya kuzenga mpe kubebisa mfinda, kulundaka ba inti, yau fueti kutubama mpe kuzabana na bantu yonso kena mambu yina.

Kuyidikama ya ngolo ya bisalu ya kizunga (territoire) sambu mfinda ya fueti bongisama na lusadisu ya ngolo ya bantu yonso ya mfunu metadila

mambu yina; kifwanusu, banfumu ya mbula matadi, ba mangumba ya buala mpe bantu ya ntoto lukula ba twa buela diaka ba kompani ke salaka bilanga, sambu na kuyidika na mutindu ya kufwana mpe ku nyangula lusuasanu ya ngolo na mutindu bisalu lenda salemina na ntangu ya inda.

Mutindu zole ya kusadila yina me buelama na kuyidikama ya kizunga (territoire) mpe yina fuana kumonisa mbote mbote na bizunga yina bau me kabula sambu na bilanga, yau ke banda kusala na ngolo ya bilanga ya tseleka tseleka ya insi na beto : na ndambu ya bisalu ya nene (Schéma National d'Aménagament du Territoire) mpe na ndambu bisalu ya fioti (Plan Local d'Aménagement du Territoire d'ETD et Pland Simple d'Aménagement du Territoire de villages et terroirs).

Sambu na mambu ya bilanga ya tseleka tseleka yau kele mfunu mingi sambu ti :

1. Mbula matadi kutula maboko na diambu ya kizunga (territoire) mpe ku nyangula mbote mbote na mambu yina ;
2. Mbula matadi kundima mpe kutuba na kimfumu nyonso wapi mutindu bantu nyonso ya nnkaka fueti kuvumina bisadululu ya kuyidikama ya bitini ya ntoto bametubila tina mingi mingi yina mekutala ndambu ya ntoto sambu na bisalu ya REDD mpe bilanga yina me ponama nkaka sambu na ku nyangula na mutindu ya ngolo bifulu kesalemina. Yau ikele na mfunu sambu na kukotisa ngemba na bifulu me bongisama sambu na bilanga na mutindu mosi mpe yina bazuilaka na nzila ya ba zuzi lukulu lupangu sambu na kusansa bibulu, kusala bilanga, etc.
3. Mambu yina meluta mfunu kutala bilanga yau kusalama na ba bizunga (provinces) mpe bifulu ya nnkaka na nkubukulu ya bisalu kutadila bilanga ve mpe bisalu ya kuyidikama ya kizunga (territoire) sambu na luzolo ya ngolo ya kusosa mambu yina kutambula mbote. Kuvanda kisika mosi malembe ya bansadi ya bilanga kemonisa mbakulu ya bitini ya ntoto mpe bima ya nnkaka ya kusadila. Sambu na yau, kukitisa mutindu ya kusala bilanga na kukambu kuvanda kisika mosi kemonisa ti ba bisadulu ya bilanga bau me baka mutindu ya kukota ntangu nyonso na mbakulu ya bitini ya ntoto sambu nakusala bisalu na bau.

Nkaka ngemba ya ntoto lenda kupesa nzila sambu nakutula bambongo mpe bima mefwana nakuvuandisa sika mosi ata ndambu bisalu ya bilanga (bilanga na ba inti, mbongosolo ya ntoto ya bilanga, kubundikisa bilanga na kusansa bibulu, kuyidikama ya maza ya bilanga). Kuvuandisa sika mosi bantu ya bisalu ya bilanga lenda kumatisa ba mpasi kana ngemba ya ntoto ikele ve, kubuela diaka diambu me kutadila ata kutombola nkotolo na bisalu kebongisaka mambu ya mbongo.

Kukondua kimpangi kati ya mikanda kezabisaka ba mambu na kusalasana kati ya kimfumu ya mbula matadi ketalaka mambu ya ntoto na kimfumu ya mbula matadi ketala mambu ya bilanga na yina metala kukabula bitini ya ntoto.

Sambu na bisalu ya bilanga yau diambu mekanga nzila na bitini ya nene ya ntoto ya mbote sambu na bisalu ya bilanga buela diaka na luzingu ya bantu kena bifulu nyonso yina. Kimfumu ya mbula matadi mekutala mambi ya bilanga buela diaka kizitu yakulandila bisalu yakusala bilanga fuanaka kuvuanda na ngangu mpe mutindu ya kulandila bantoto ya bilanga, nkaka kana yau kena kusalama na meso ya bantu nyonso mpe na kuzitisa bansiku yina kena kusadulua ve (kukatula diambu na bantu yonso, kubokila bantu yonso yina lenda kuzola kusadila diambu, na mutindu mosi na kimfumu ya mbula matadi me kutala kuyidikama ya kizunga (territoire).

Kimfumu ya mbula matadi me kutala bilanga fuanaka diaka kuyidika to kukimonisa na ba nzengolo ya kukatula mvimba inswa ya kulunda kitini ya ntoto mesadulu mbote ve to yina mesadulu na mambu yina bampesilaka yau ve, Mutindu ya kuzabisa mbote ba bansiku yai na mikanda ya inswa ya kukabula na ya kukatula fuanaka kuvuanda sika ya kisalu ya nene sambu na kimfumu ya mbula matadi me kutala bilanga na nguisani na mikanda na kati ya ba yina ya bimfumu ya mbula matadi mekutala kuyidikama ya kizunga (territoire), ba mambu ya ntoto, bifulu bantu mpe bima ikele, ntombokolo ya buala, na kusadila nkelo mosi bifulu bau ikele sambu na nkabudulu na kati ya bisalu ya mbula matadi metangama awa.

Ntomosono ya mambu ya ntoto kekutala ba nzila mingi sambu na kukuma tina ngemba ya ntoto yina lenda kubuela ngolo ya mbote na kisalu ya bilanga, kifuanisu:

(i) Kutunga ba nguizanu yakufuana kati ya mikanda mekutala nkubukulu ya kisalu na kati ya kizunga (zone) yina fueti kusosa ntete nkabudulu ya ba ntoto (bifulu me bongisama sambu na kisadi ya fioti ya bilanga na bwala, kukumisa nene bifulu yina mutindu mosi mpe na mfinda, bifulu me bongisama na buala sambu na mbakulu ya mingi mpe ya kati) mpe konso mutindu ya nkabudulu ya kitini ya ntoto ;

(ii) Kundima kuvanda na inswa ya bantu yonso mpe ya mutu mosi na mosi na yina me kutala ba ntoto ya buala kena insi ya kimfumu ya bau mosi na mangumba ya bau. Yau ikele mbote sambu na kulembisa, na ndambu yina bau me vuanda mpe na ba buala, ba mutindu ya kutanga ba inswa kukatuka na ba nnkaka mpe ya muntu mosi na mosi, kutangama na lutuadusu na bisalu ya kimfumu ya mbula matadi me kutala ba mambu ya ntoto ;

(iii) Kutomisa ngemba ya mikanda ya mbula matadi me kutala mambu ya kusadila ntoto na nyonso mpe mingi mingi nakusadila mambu ya ntoto na mutindu ya bantu na bantu, kifuanusu na yina mekutala bisalu ya kukabula bantu na mutindu bamekuvuanda na bifulu na bau sambu na kubuela maboko, mpe kutanga ba yinswa mekutala ntoto na bima ya mfunu ;

(iv) Kukubika bansiku ya ntambusulu ya kimfumu mpe yaku monana na meso ya bantu na yina mekutala bifulu meyilama sambu naku sansa ba bibulu na kusala bilanga na nzila mosi na mikanda yina kekumonisa wapi mutindu bisalu fueti kusalama mpamba ve yau kena ngolo yaku benda nkotosolo ya mbongo sambu na bilanga ya ntangu ya yinda ;

(v) Kuzitisa mikanda yina me bongisama sambu na mutindu ya kutanina nkangu mpe bifulu yonso mezinga yau na kati ya kulandakana nkabulu ya ba ntoto. ya bilanga ya tseleka tseleka na kati na insi ya Kongo me kusimba na ndiatulu yayi ya mfunu sambu na ngemba ya ntoto ya buala. Yau kena kupesa ba ngindu na mutindu ti nkabudulu ya bimvuama ya nene ya bilanga yau kekusalama na mbote nyonso, na kubokilaka bantu yonso yina me kuzola mambu yina mpe na kulandakana kusadila manaka mekupesama, na mikanda ya kuyidikama ya bakizunga (territoires).

Kuyidika ya ba nsiku ya kusadila na ba mikanda ya mbula matadi sambu na ba nkabudulu ya bima yayi ya fuanaka kuvuanda nzila ya kisalu ya nene sambu na kimfumu ya mbula matadi me kutala bilanga na nguizani na ba yina ya bimfumu ya mbula matadi mekutala : ku yidika ya kizunga, mambu ya ntoto, kutunga ba inzo mpe bifulu ya kuvuanda, bifulu mpe bima ikele ntama to mfinama kasi mfunu na luzingu ya muntu, ngolo ya mwinda mpe maza ya kunwa na nzila ya maza, kutunga mpe kuyidika ba inzo, ba nzila, bisalu to bima ya mbula matadi, buela diaka ku nyangula bisalu, luzinga, bantu na kati ba buala...

5.5. Mpila ya kusadila na kukabula bisalu ya kupesa ngolo na bifulu nyonso ke kubuta kimwuama mpe mbongo

Bisadululu ya bilanga ya tseleka tselaka na kati na insi ya Kongo kekupesa yinswa na mutindu ya kisadila yina bakebokila mulongo ya bisalu ya bilanga ya mfunu mingi mekabulama na mutindu na mutindu, yina mpeonama na bifulu ya nene kekubuta ba bina ya mutindu na mutindu. Yau ikele mutindu ya kusadila ya kukotisa ba lusadisu ya nnkaka na kati ya mambu ya bi ya kubutila ba bima ya mutindu mingi mpe yina ikele na kisalu ya kuzaba mbote ti kima mosi ve ya mulongo ya bisalu ya bilanga na mfunu kena kusala mavuanga yina lenda kubebisa bisalu kna kusalama na bifulu yak aka na mutindu ya ngangu sambu na mubulu ya kubaluka baluka ya lia ntangu.

Ba me mpesa mabanza ntete ya kuyidika ba milongo yonso ya mfunu metadila ba bima kekatuka na bilanga ya buala na kukatula mpasi ya kukabula ba bima ya kudia ya mbote mpe yina kekumonana tangu nyonso na zandu ya buala, mpe na kupesa mingi inswa na kotolo na madia ya mbote, ya mutindu nyonso na twalu ya kupona mpe na mutindu ya kufwana. Kasi ba yinzo ya bisalu ya bilanga na kuteka na insi ya nzenza

bafueti kutala diaka mpe mabu na bau pamba ve bau kena kumonisa mutindu ya mbote ya kusdila mpe ya kuyidika

Bisalu na bau yina lenda ku nyangula luzingu ya bantu mpe ya mbanza.

Mutindu yayi ya kusadila yake kukisama na zulu ya ba nsiku ya me landa:

(i) Kotosolo mpe kiyeko ya bisadulu yonso ya mbula matadi na bantu ya bisalu ya bau mosi bayima metindama na thombokola ya bilanga ;

(ii) Ku nyangula ba mambu ya mbote me monana na konso kizunga (province) mpe na konso kisika ya kubutila madia ya bilanga mpe na kuvuanda na ngindu ya ngolo ya kukumisa yau mutindu ya yau mosi kaku, mpe tsatu ya kubalula madia ke kutaka na bilanga na bima ya mutindu ya nnkaka sambu na kukitisa ntalu ya kunatina yau buela diaka na kubaka ba mbongo to bisadulu ya ntalu kekatuka na thekolo na bima yango, buela diaka sambu nakutula na kitezo ya kutubila ya bantu yak nkaka ba mambu ikele nkinzi mingi sambu na thambusulu ya milongo yonso ya mfunu metadila bisalu kekatuka na nzila ya bilanga ;

(iii) Thonono ya nsadilu ya kutunga bima ya mutindu na mutindu na ba buala yina ke kupesa inswa mingi na bifulu ya kubutisala madia ya bilanga, mpe mingi mingi na kukatula buloko ya kizunga sambu na mpasi ya nzila, kuyidikama ya mambu metala luzingu ya buala, kuyindula bibulu, na kusadila ba masini na bisalu ya bilanga

(iv) Ku niangula mutindu na betu yaku vuandila na ntuala ya mavuanga ya kubaluka ya ba ntangu naku tuaminina ba ngolo na yandi ya imbi na zulu ya milongo ya mfunu me kutadila bisalu ya bilanga, mpe kusosa ba nzila ya kumesana mpe ya kukitisa yau, kifwanusu, nakusosa mutindu ya mona ya kusadila bilanga ;

(v) Kulongisa mbutulu ya bilanga na dibanza ya kusadisa bantu na ntangu ya inda mpe ya kuzatisa ba mambu ya ngolo mekutadila bantu mpe bifulu ya bisalu na bau : ba nzuizanu ya insi ya mvimba yau mekuzenga nzila na yina metala bisadululu ya bilanga na kati ya insi ya mfinda, buala diaka yau mekupesa nzila na kuyidika ba mbongo sambu nakusala bilanga na bitini ya ntoto ba me bebisaka ntama to kuna beme kuzengaka ba inti, kulongisa ndambu ya ntoto kena ba inti ve na ku nyangula bilanga ya masini mpe ya ngolo, ku nyangula ba ya thama na kusadila na mambu ya mona sambu na kuyidika mbutulu , bau mpi luzingu ya inda , kifwanusu bisalu mekutala nsadilu ya bilanga na kati ya mfinda, bilanga ya ba inti sambu nakuyidika ba mfinda na ba khununu ya bilanga kekusalamaka ntangu yonso ;

(vi) Kuyidika kotolo ya mimbuti ya madia

ba bilanga na kati ya bisalu ya mbongo na mutindu ya kufuana ;

(vii) Kotosolo ya bankento ya buala, ba mangumba ya bantu ya insi, baleki na ba nkangu bayina ikele ba mfumu ya ntoto (pygmées), na kati ya banzila ya kubakila kisalu na mfutulu ya mbote ya milongo ya mfunu me kutadila bisalu ya bilanga ;

(viii) Kuyidika mutindu ya kusadila sambu nakupesa mikanda ya kimbangi na bima mekusalama, na bisalu to ba kopani ya bilanga ;

(ix) Kunuanisa ba khakalakani ya mutindu na mutindu na nzila ya milongo ya mfunu mekutadila bisalu ya bilanga, pambe ve yau yina kekubuedisaka ntalu ya bima.

Yayi mutindu yakusadila fueti kutambula nzila mosi na bansiku ya insi yina kekunzenga nzila sambu na kotosolo y abima ya kudia na thaku ya kuzabakana mbote ve, pamba ve mingi mingi yau ikele ya mutindu ya yimbi to ya me kukatuka na bilanga ya mfinda ve. Kotosolo ya bina ya kudia yake kuvuanda ntangu nyonso na mfumu kasi mbula matadi fueti kuzala mbote kukuavana ya yimbi na ba bima ya buala.

Mutindu yango yakusadila fueti kuyidika mikanda ya kukuka na mambu me kutala na mfutulu ya mpaku to mambu ya nkaka me kutala mpaku na titini nyonso ya milongo ya mfumu ya bisalu ya bilanga mpe kubaka ba lukanu ya kufuana sambu na kuyidika yau to kukandika yau bana yau ikele na nzila mo sive na bansiku ya mbula matadi.

Ba tadusulu ya ngangu yayi ya mona mekutula kisika mosi ba mambu yina fueti kusadulu na ntangu ya nkufi yina metadila tsosolo ya, ba mvutu na ba mambu ya nsualu nsualu buela diaka mfumu ya kulandila ngangu na ntangu ya inda yina lenda kukudisa ya kimvuama ya ntoto mpe kutanisa ba mfinda na mutindu ya kulendakana sambu na ku nyangula khudulu ya mboye ya kimvuama mpe ya bantu buela diaka kukuenda na ntuala ya mambu yonso.

6. BA NDANDULU YA POLITIKI YA BILANGA YA MBOTE NA THADULU YA 2030

Ya bilanga ya mbote ya insi na insi ya Kongo yau ikele kisadilu ya lusadisu mpe ya mbonosono ya kisalu ya bilanga na tubulu ya mabanza mingi sambu na diambu yayi (mbutulu ya bilanga, na thonono ti na suka na yau, tambokolo mekutala luzingu ya buala) na kati na insi ya Kongo.

6.1. Tsasa ya mambu yonso

Tsasa na yandi ya mambu nyonso yau ikele sambu nakusadisa mutindu ya kukudisa kimvuama ya insi na beti mpe kuyidika mbote mbote kimfumu na ngemba ya madia na mutindu y abima ya kudia ya bantu, mpe mutindu ya bima ya kudia ya bantu, mpe kubuela ba mbakulu ya bantu ya buala, ya buala ya mundele na yina ikele mpene mpene na buala ya munde, mpe kusimbidila bansiku metala sika bima iekele sambu na mbutusulu ya bilanga, mpekufuanikisa bilanga na mavuanga ya ubaluka baluka ya ntangu na kuzimbana ve kulunda mbote ba mfinda na bifulu ya nkaka.

6.2. Ba tsasa metala mambu ya mutindu ya nnkaka

Sambu nakukula mbote, ba tsasa yayi metala mambu ya mitindu ya nkaka mekusakala :

1. Kutambula bilanga ikele na mambu ya mona mpe ngolo, yina ikele na keyeko ya ngemba ya madia, ya mutindu ya madia mpe yina lenda kubuta kimvuama ya mbote mingi ;
2. Kulandila ntangu nyonso mutindu ya kumpesila ba bima ya bilanga na zandu sambu na kutanina ba ndelo ya ntalu mpi sambu na nkinzi ya bantu yina kekusala mpe kekusadila bima yango ;
3. Ku nyangula ya ngangu mpe ya mbote na yina mekutala bifulu ya kusadila bisalu mpe ba bisadulu yina kekusiamisa ngolo ya sika ya bisalu ba mekubika na mfinda mpe ya mutindu yansi ya kimvuama ya insi na kulandaka ba bansiku ya yinza ya mvimba kasi mingi mingi yina kekutanina ba mambu ya ngolo mekutala bifulu nyonso yakusala bisalu ya bilanga ;
4. Kukatula mpasi na khotolo na ntoto mpe kubuela maboko na ngemba ya ntoto, na kiyeko mpe mbongosolo ya mangumba ya bantu ya buala mpe bayina mikuvua ntoto (Pygmées) ;
5. Kuzibula meso sambu na mutindu bantu yina ikele na ngolo mingi ve (ba nkento, bana fioti mpe bantu kubua ntoto-pygmenées) bau kukota na mbakulu ya ba nzengolo, thambusulu ya bisalu ya PAD mpe ya kubengumuna minzonza mekutala bantu nakati ya masanga na bau ;
6. Kubuela maboko na mbongosolo ya mutindu ya kutuadisilaba bimfumu ya mbula matadi mpe kubuela ngolo na ngangu ya bantu yina mekuponama sambu na bisalu ya ngo.

Sambu nakukula ba batsas yango yina mekutala ba mambu ya mutindu ya nnkaka kuna na kitini ya ntangu 2020-2030, bisalu ya PAD mekuzola ntete kupesa mvutu na bampasi yonso ya bisalu ya bilanga na insi ya Kon-

go sambu nakutambula nzila mosi na mabanza ya kutala na ntuala ikele na kati ya ya ngangu ya insi na beto ya mvimba mekutala ku nyangula kimvuama mpe luzingu ya bantu (PNSD) kubanda bubu tina mvula 2050.

Ba mpasi yango mekutala bisalu ya mutindu na mutindu lenda kupesama na bukufi yayi :

i) Ba bima yakusadila bilanga na ngangu yau ikele na mbutulu ya fioti mpe ya mbote ve, yau ikele na kusuasana mingi ve mpe yau ikele kupesa mfumu mingi ve na mambu ya mbote kena kumonana na bizunga (régions) mutindu na mutindu ;

ii) Ba bifulu sambu na mbutulu, kubalula, kulunda, kusueka mpe kuteka to kusumba yau ikele ya kukuka ve ;

iii) Kuzanga nzila sambu nakunata nzolo lenda kubuta mvinda mpe maza ;

iv) Kuzanga mpenza mutindu ya kulandila mambu ya bilanga ;

v) Khotolo ya fioti na bisalu ya mbongo mpe na yena kekukotisaka ba bilongo sambu naku bongisa mpe kukuna bilanga ;

vi) Tsumbulu ya bina ya bilanga mekubeba sambu na ntalu metala ba mambu yonso ya bina yango me ku niangula na zulu ;

vii) Kumanga kutala mpe kusadila ba mambu ya bantu yina ikele na ngolo mingi ve : ba nkento, bana ya fioti mpe bantu kuvua ntoto (pygmées) na mambu kutala mbakulu ya ba nzengolo to lukanu.

Na ba mpasi yayi mebuelama kutambula ya mavuanga ya kubaluka ya ba ntangu yina kemonisa kubulama ya tiya, kukita mpe bingimbula ya ba mvula.

6.3. Ngangu ya mutindu ya nnkaka yakusadila mambu

Sambu nakupesa mvutu na ba mambu mekutala ba mpasi ya bisalu ya mutindu na mutindu na kitini ya ntangu ya mvula kuni 2020-2020, kimvuka ya PAD na insi ya Kongo mekuyidika ngangu yayi :

1) Kusosa kuzala mpe kusakula ba ndiatulu ya nkeni mpe ya ndiundululu ya bibulu yina ikele na ngolo ya kumuana na ntuala ya mamvuanga ya mbalukulu ya ba ntangu mpe kusakula yau ndambu (bima ya kukuna, malongi, milongo ya mfumu mekutala ba bima ya mutindu mingi kesalama na nzila ya bilanga ;

2) Kusosa kuzaba ba bina ya mbote yina mekufuana na thombokolo ya bilanga na insi ya Kongo na nzila ya ba mpila ya nkeni mpe bikuku ya ndiatusulu ya bisalu yango, mpe nakuzabaka kutambula ya mamvuanga ya kubaluka ya ba ntangu sambu na kusungika mabanza ya ngangu ya kuyidikama ya kizunga (territoires) buela diaka bakotosolo ya bambongo sambu nakusadisila bisalu ;

3) Kutula na mutindu ya sesebi ba mambu yanso mutindu bamekumonina yau na yina metala ndobolo ya mbisi ;

4) Kubuela maboko sambu nakulunda na mutindu yamvimba ba mfinda ya mfumu ya nene ya kulundama (HVC) buela diaka sambu nakukitisa kilo lenda kuvuanda na zulu ya ba mfinda ya nnkaka, mpe sambu naku simba mbutuku ya bilanga ya mbote buela diaka ndudula ya luzingu ya bima mutindu na mutindu na mbata ntoto.

5) Kukatula mabulu ya mubulu na mambu ya madia na mutindu ya kudila ya ntangu nyonso to ya ntangu ya kuzaba mambu ;

6) Kuyidika mbakulu ya mbongo ya mabuta ikele na bisalu ya bilanga na nzila ya kuyidika ba nzengolo ya khatalo na mambu mingi ya mbutulu, kifwanusu, na ntoto, na bima ya kukuna ya mbote, na thudulu ya mbongo na bisalu ya bilanga, na mitindu ya kulandila bantu mpe bisalu, na ndongolo ba bau, mpe na khabudulu ya kukukana ya mbakulu mpe kimvuama ;

7) Kufulusa mbutulu ya bilanga ya mbote (ba inti, ndunda, mbuma, bilulu mpe bima ya nnkaka kekumenaka) na ndambu ya ntoto mpenempene na bantu, na mfinda yina mekubebaka, kubuela diaka na ba ndambu ya mfinda (kukatula ba ndambu yina mbakulu ya ba ntoto kulenda diaka kukanga ve ata kubebisana ya ndambu ya mfinda) ;

8) Kufulusa mbutulu ya nkeni ya ntangu nyonso na mfinda ya mingi ve ti na bifulu yina ikele na inti mingi ve na kati ya ba yina metala bilanga ya mfinda ;

9) Kabuela maboko na mutindu ya kuyidika, yaku telemisa, ya kukubika ba mbongo ya bisalu, ya kusadila ba mambu ya monana milongo ya mfumu ya bisalu ya bilanga na thonono mpe na tsuku ya mbutulu ya bilanga mpe kupesa ngolo ya kusala ba mikanda kekupesa ntangu mpe bikuku ya mutindu na mutindu ya bisalu yango ya bilanga (Fairtradé = tsumbulu mpe thekolo ya bima na mutindu ya zandu mosi ya malonga) sambu nakufuta mbote ba nsadi ya bisalu yango ;

10) Kukatula ba khakalani yonso na khotolo na diambu ya ntoto na lusadisu ya ba nzila ya nsadilu ya bantu nyonso sambu na ntoto ya buala

yina mekuzibula nzila na mutindu ya ludevisa na ntangu ya kufwana to ya kubaka kina, na kulandaka ve bangina kekusala ba mambu yango mpi mingi mingi sambu na bantu yina ikele na bifulu bau kesalaka bilaka bilanga diaka bantu kekupesa ba mbongo sambu na bisalu ya mutindu nyonso, yau fueti kusalema na mitundu ya kubaka ba nzengolo yina ke kupesa nzila ya kuvuandisa mpe kutula na kati ya bisalu mambu ya bilanga na mutindu ya kati kati to na mutindu ya kusala na bifulu mosi yekuyundula bilulu ya kunsala na bifulu mosi yakundula bibulu to ya kukuna bima ya nnkaka mpe ba kotosoloya mbongo yina kekutambula mambu ya bilanga na mutindu yau fueti kusalamina mpe na mutindu ya mona ;

11) Kubuela ngolo na kutelemisa ba mangumba nyonso ya ba bisadululu mpe nakutalaka na mutindu ya mboti bantu yina ikele na luzingu ya ngolo ve : ba nkento, bana, bantu ya ntoto-ba pygmées ;

12) Kuyidika mutindu ya katambasa bisalu ya bilanga ;

13) Kutula mutindu ya kusosa na kuzaba ba mambu mpe ya kukitisa bisumbula na luzingu ya bantu mpe bifulu na bisalu na bau yina kena nzila mosi na bisalu ya bilanga ya mutindu nyonso.

14) Kupesa lusadusu na ntangu yina mesolama na bisalu ya bilanga sambu na kuyidika mutindu yakumuanisa na nzila ya mbutulu ya bilanga bima yina kesumbamaka na bai insi ya nkaka.

7. MAMBU YINA FUETI KUSALAMA NA NTETE NTETE

Nsadilu ya bilanga ya mbote na kati na insi ya Kongo me kubakama sambu na ku niangula bisalu yina fueti kusalama ntete yina kekulanda mutindu ya kulungisa ki mfumu ya madia buela diaka ngemba ya madia mpe mutindu ya madia ya kudia, kasi buela diaka sambu na kuyidika na mutindu ya mbote mpe ya kukuka ba nsadilu ya luzingu ya bantu, na kuzitisaka ba nsiku yina mekutala bifulu bantu ikele kuvanda mpe ikele mpene mpene to mpembeni na bau, mpe mingi mingi na mutindu ya kukitisa kizitu yina na kimvuka ya bantu keku vandaka mpene na masa kekusala na zulu ya mfinda.

Kutana bisalu yina ya ntete ntete fueti kusadila ba nsiku yina kekutindika Bantu na mutindu yayi:

1. Mbuedolo ya ngolo na bikuku ya nwakani mpe kulandila bantu yina ikele na mambu yango na bitezo mutindu na mutindu ya kutambusila ba mambu;

2. Mbuedolo ya ngolo ya ngangu na bisalu ya mbula matadi ya buala (ya mbula matadi mpe yaki bunkoko) ya mbutulu ya bilanga mpe kupesa ngolo ya buala (ya mbula matadi mpe yaki bunkoko) bula diaka kukokanisa ba mutindu ya kudiatisila ba mambu na mutindu ya kibunkoko et ya bubu yayi (mangumba ya bantu ya bizunga kukabulama ya bantu kusalama sambu nakumatisa luzongi ya buala na bau);
3. Lukanu mpe mbongosolo ya mangumba ya buala ;
4. Thululu ya ngemba ;
5. Mbuendolo ya maboko na bisalu yina ke kubutaka mbakulu mingo kekatuka khwangulu ya minti ya mfinda yina kekusalama na luzitu ya ba mutindu bakubongisila ba ndambu yango mpe ya thambusulu ya bina ya nsadilu ;
6. Nsadilu na mutindu yonso ya bisadulu yina kutindika bantu lukula kupesa ba mbongo na bantu yina kekusala bisalu, ku buela diaka na nzila ya tsadilu ya kitisa kizitu ya mfutulu ya mbongo na bisalu ya mumbongo na ba thnagu ya mbadukulu mpe ya kupesa lusadisu na mbango ya kusadila bisalu na mutindu ya mona lukula ba mfutulu ya bisalu ikele mpene mpene to mpembeni na ya bifulu ya bantu (MPES) ;
7. Tsimbudulu na ngolo nyonso ya kutanda diaka bilonga na bifulu ikele na ba inti ya mingi ve ;
8. Kukitisa ba mpasi ya bisalu ya bilanga nakusadila bisadulu ya kufwana ;
9. Kubuela ngolo ya ngangu ya ba nsadi ya bisalu (ba yina kekulandilaka mambu yonso ya bisalu) ;
10. Kundimana mpe kuzebisa na nganda ba bima yonso ya ngangu ya ngolo yakusadila sambu na nkinzi ya ba mbutisi ya bima ya bilanga ;
11. Mbongosolo ya khotolo na ba bisalu ya mbongo, mpe
12. Kutombola nsadilu yaba nkeni ya mutindu ya mbote.

Sambu nakukisa mambu yayi, mpe na mutindu yakusalamena, ya bilanga ya mbote mekuyidika bisalu fueti kusalama ntete na mutindu yayi :

i. Kusosa kuzaba mpe kumona wapi sika ikele na kizunga (province) mosi mosi ba bifulu yina ya nene kuponamaka sambu na mbutulu ya ba into, bibulu mpe... kubuela diaka bifulu yina ikele na bima ya ngolo sambu na thombokolo ya mambu, na tsalasani na ba bisalu ya mbula matadi yina mekuponama nkaka na tina uangi, mpe kupesa bau nzila ya ntete nayina kutalka mutindu ya kubima na kati ya kukangama (luaka, kubanda diaka kuyidika ndiatulu na maza na beto, kuyidika ba nzila ya matoma, kuyidika bifulu yina masuwa lenda kulutila) ;

ii. Kupesa lutumu na ba bizunga yina meyilama sambu na kutambula bau mosi ku buela diaka ba masanga yena kena kupesa bau lusadusa na kuponsa ba bifulu ya khuendolo na ntuala ya bilanda ya madia kebakamaka na ntangu mekuzabakana to na ntangu nyonso to na ntangu ya inda, yina kesalama nkaka na manaka yakusadila ba ntoto. Ba bizunga yango buela diaka mutu na mutu na sika na yandi, mpe bau kekupesa ndinga na bisalu na bau nyonso na ma mbote bakekubaka na yau, bakekutuadisa mpe kutula ngemba ba bisalu mekutala kimvuama ya ntoto buela

diaka ba minzonza ya ntangu nyonso yina bakekutuadisaka. Bisalu ya ngangu ya nene yakebankaka lusadusu ya ETD sambu ikele ya tangu ya nkufi buela diaka sambu nalutula na mikanda ba mambu ya ndundulu y abima, kupesa bitumba na mambu ya kufwanakana ve, kusimba bamikanda yina kekulundka be mambu ya bisalu, kupesa malongi mpe kulongisa ba ya mona to kubuta yau nzila mosi na ba masanga ya ba mimbuti ya bima.

iii. Kupesa na konso kizunga (province) mekuyidikama sambu na mitindu ya khabudulu ya kimvuama ya ntoto ya nene bifulu yina ikele na ba mfinda ve kasi kuna bantu mekuvanda mpe yina meyilama na mangumba baka diaka bisalu ya mbula matadi na bimfumu kekutalaka mambu ya kuyidikama ya kizunga (territoire), ya bilanga ya kuloba mbisi mpe kuyundula bibulu, ya matanga ya ntalu, ya mambu ya ntoto, ya bifulu yina ikele mpene mpene to mpembeni ya bantu. yango yina mekuyidikama ya kekubaka ngolo na mutindu kimfumu ya mbula matadi nad kisalu ya kuyidikama ya kizunga (territoire) buela diaka kisalu ya kutula ndilu na kuzala wapi sika fueti kusadulu bilanga, bau kekudedikisila ba mambu nyonso. yango lenda kutona na ntangu ya ntete na ndambu mekutala insi ya mvimba na insi ya Kongo na kikundi ya ngolo na ba bizunga (province). Ba mutindu ya kulandila ba khabundulu ya bisalu ya bisalu yau kekufwana kusalama na meso ya bantu nyonso, na kulandila kubokila bantu sambu bau nyonso kuzala mambu yango, mpe kutala na ntuala na mutindu ya pwelele ya bisalu ya malonga mekusalama, ndandulu na yau mpe mvutukulu na ya mbula matadi kana ti mambu mesalama mbati ve, buela diaka kana yau ikele khabudulu ya mvula na mvula ya ba insi ya kusadila bisalu. Ba insi yina lenda kubaluka, na ndevosolo ya kukuka to ya mukanda ya kusonamina, yau ikele mambu bafueti kufimpa mbote mbote na ndambu yina bisalu salaminaka mpe ba nzengolo kekubakana sambu na kuvuvutula yau na ya ki kukhoko kana yau ikele na mvundulu.

iv. Na yina mekutala bifulu kekusalama bilanga na nzingulu y abima ya nnkaka, yau ikele mfumu sambu nakusosa kuzaba ba tsisi kena kukatuka na mavuanga ya mbalukulu ya ba ntangu : (i) na kutala ba ndiatulu ya ba ntangu ; (ii) na kusosa ba mpasi ya ba ya nkeni,ya ndundululu ya bibulu mpe ndobolo ya mbisi buela diaka milongo ya mfumu ya bisalu yayi ; (iii) kusosa kuzaba ba ya nkeni yina ikele na ngolo ya kukinda sambu na kuyidika kisadulu ya mayela ya ntete mpe kupesa sangu na yau mbote mbote ; (iv) na kusosa kuzaba bimbevo mpe ba mpasi ya nkaka kekubimilaka nkeni ; (v) kusosa kuzaba ba mutindu yonso ya ba inti kubebisamaka na bisalu ya yimbi ya mavuanga ya mbalukulu ya ba ntangu.

v. Kubandila ba nkeni ya mbula na mbula na bizunga nyonso sambu na kukukisa ba thombolo ya ngemba ya madia mpe mutindu ya kudia buela diaka ba mbakulu yad mbongo ya nkangu, kufuanisa ba palasi yina mekunama nkeni (inti ya ngazi, inti ya caoutchouc, café, caco, thé,...) na kusadilaka ba nzila ya khitusulu ya kubebisa mfinda (nkinzi sambu na yau na kusungika ba nzila ya ya ngangu), kubaka mambu mekutala bisaka bantu mekuvanda baka diaka luzingu ya bantu,kutindika na kisalu mpe kusadila na thonono mpe na tsuka milongo ya mfumu mekutala bisalu ya mutindu na mutindu ya bilanga (thundulu ya mbongo to bima

sambu nakusadisa bisalu, kusangisa mpe kutubila bantu mambu kutala bilanga, kubalula, kusueka, kunata, kusumba mpekuteka ba bima mekatuka na bilanga) ; kukatula ka ba bima mekatuka na bilanga) ; kukatula ba khakalakani (mingi mingi ya bisalu mpe ba mpaku ya mbula matadi) na thombokala ya nkeni yango, mingi mingi na thindulu na yau na ba insi ya nkaka.

vi. Kubandila ya politiki ya insi mekutala kutuadisa kisika mosi bisalu ya mbote ya kuloba mbizi ya maza, sambu na kutula ndelo na diambu ya kubebisa ba bima yina beto kekukundaka.

vii. Mbula matadi na insi ya Kongo na bantu ya ngangu mpe ya mbongo bayina kuzola kubundana na yandi (bantu kekunataka ba mbongo to ba kopani) bau fueti kukotisa na ngangu na bau (ti na ba nguizani ya ntete mekutala mabanza ya bisalu) ba mambu yina kekuyidika ngangu ya bantu ya insi na insi ya Kongo, ya bizunga (provinces) mpe ya bifulu bisalu ya ngo ikele kusalama, mpe yina fueti kuvuanda na kati na yau :

- Mbuendolo ya maboko na thobokolo ya kopani ya bilanga ya fioti mpe ya kati ;
- Mbuedolo ya maboko na conseil consultatif national agricole, provicial et local ;
- Khotolo ya ba ONG, ba mangumba ya bifulu ya bisalu ya ba mimbuti y abima ya bilanga kubuela ba bisadulu ya nkaka nekukimpesa na mbutulu ya nkeni mpe mbikulu ya bisalu na mimbuti ya ba ndambu yonso ;
- Mbuedolo ya maboko na kusala mpe kupesa ngolo ya ngangu ya bisalu ya ndiatusulu ya bifulu yango (CLD, CARG) sambu na tombokolo ya mbote. Ba bisalu mpe mangumba ya kimfumu yina mekusala ntonono ya ba ndiatusulu yina fueti kuvuanda kati ya mbongolo yonso ya bisalu kekusalama ;
- Mbuedolo ya maboko na kupesa ngolo na ngangu ya mangumba ya bankento, ya bana, ya bantu kuvua ntoto bonso ba pygmées, bimvuka ya bantu nakutalaka ba mvula mpe bankinzi na bau na mutindu bau kesalaka na mambu ya bilanga ;
- Kupesa ngolo na kimfuemi ya bisadulu ya mbula matadi kena bisalu ya ngangu mekutala ndongosolo ya mimbuti, mutindu ya kulandila bisalu mpe kupesa mukanda ya bimbangi na mutindu ya mbote ya nkeni mpe ba bima ya bilanga ;
- Kupesa ngolo na ngangu na lingumba ya mbula matadi na mambu ya kulandila bisalu mpe ntezolo ya thambusulu ya bisalu ya mabanza yina kupesamaka ;
- Luzitu ya nsiku ya kusala kekataka na bantu yina kekupesaka ba mbongo bau mpe yina mekupesama na ba ya thombokolo ya bilanga ya insi na ndiatusulu nyonso ya ba mambu ;
- Mbuedolo ya maboko na ku longisa, kusosa kuzuangangu na mambu mekutala thombolokolo mpe kulandila ya bisalu na nzila ya mabongisi ya mbula matadi.

viii. Kutindika mpe kubuela maboko na mabanza mutu ya nnkaka mekutona na yina mekutala khotsolo ya bima ya kukuma na kisalu ya bilanga, ya kuyundula bibulu mpe ya kuloba mbisi na naza buela diaka bisalu ya nkaka (malongi, thekonsolo mpe tsumbulu y abima kekatuka na bilanga) mekutala dingumba yonso ya mimbuti, na kati ya kizunga mosi

mosi. Na ntangu mambu yina yau ikele na nzila, kupesa lutumu na khubukulu ya mimbuti ya bilanga na kati ya bimvuka mekutala bisalu na bau, kifuanisa sambu na tekonsolo mpe tsumbulu ba bima ya bilanga, mpe kusala makomi ya mbote sambu na kuzabana na yau.

ix. Kutindika mbula matadi sambu yandi kutula mayindu na yandi na yina mekutala bisalu ya ngolo yina kimfumu na yandi fueti kusala, na kulongisa diaka bisalu yina ba mekutula sika mosi mpe yina ba mekukabula sambu nakusalema na bifulu ya nkaka. Na kati ya ba bidimbu ya nene mekutala thungulu ya mona ya ba mambu ke nakumonana : (i) tsodolo na mutindu ya ngolo bikuku ya bisadulu ya malonga yina ikele na kati ya lutumu ya mbula matadi na yina mekutala bisalu ya bilanga sambu nakubaka bisadulu yina mekubongama na bisalu mpe na mfutulu na bau ; (ii) kutadiosa na polele ba tambusulu ya bisalu ya ngangu na nzila ya kabudulu ya mbote ya bisalu ya mutu na mutu :
misiku ya kusadila sambu na bisalu ya ngangu (mbongosolo ya kizunga, tambusulu ya mambu ya ntoto, ba mfiongonono mpe kundimama na bantu ya ngangu ya bisalu yango, luzitu ya ba bansiku, tsosola ya ngangu ya tonon na mambu yonso), mpe sambu na bikuku ya mambu mekutala mbula matadi ve, ba ma ngumba ya bantu ya bilanga ya buala, mpe dingomba ya bantu yina ikele na politiki ve, mpe na mbula matadi ve : kusakula mbanu ya tsosolo ya ngangu, kabudulu ya ba bima mpe bisalu (bima ya kusadila na bilanga, ndongokolo), thekolo na tsumbulu ya bima, mbongosolo ya bilanga ya buala kubuela diaka na thambusulu ya ba ntangulu ya bila ya bisalu na mabula na nzila mosi na bima yina bau ikele kukabula.

x. Kupesa maboko na ndongokolo, tsosolo ya ngangu mpe thombokolo ya bisalu na luzingu ya bantu, kulandila ya mona na nzila ya : (i) kutula maboko na ba yina ikele ya kuzabana (SNVA, DICA, SENASEM, SENAFIC, SENAMA, PNR) na kupesaka bau makoki ya mfumu mpe kukubika ndongolo na bau buela diaka mpe kusola ba matoko na kati ya basadi yina kena mfumu ya kulandila ba mambu ya kisalu.

xi. Kupesa nzila na khotolo kulata mbote y abima mpe ba masini ya kusadila bilanga (bima sambu kubutisa nkeni, nkeni, bilongo sambu na kupesa mavimpi na ba inti, bisaleli sambu na kukuna mpe kuzengisa bilanga, masini na bisengo na bau) yina mekumonana lukula ya ba sabi ya ntete sambu na kumatisa mbote mbutulu buela diaka ba bima kena kukatuka na bilanga.

xii. Kusala mukanda yina ikele kupesa nzila na bantu sambu nakuzaba wapi na yinsi na betu bau lenda kumona ba ntoto ya bilanga, kuzenga nzila sambu na khabudulu mpe ba nguizanu ya khotolo na mambu ya ba ntoto ya bana ngumba mekuvanda na bifulu bisalu kemikusama, mpe sambu nakusadisa na mbote yonso kusonama na bau na kati ya buku ya mbula matadi mekutala mambu ya ntoto ya bilanga.

8. KUBAMISA MUTINDU YA MBOTE YAKUSADILA BISALU YA BILANGA

8.1. Mabongisi ya mikanda ya kusadila bisalu

Sambu nakupesa nzila na tonono ya bilanga ya mbote na kati ya insi ya INSI YA KONGO, ba nzengolo ya kutindika bantu buela diaka ba makunzi ya mikanda yayi mekuponama :

1. Kusala ba mvundulu yina kekulanda bansiku ya mbula matadid mpe ba ya mbote sambu na tombokolo ya kufwana mpe yina kekukukisa ba mutindu bantu ya bilanga (ya dibuta, ya mutindu ya dibuta mpe ya mutindu ya bisalu ya nene), ya kuloba mbisi dna maza mpe ya kuyundula bibulu yina kekulanda ba ya mbote, na kumona wonga ve, Kifuanisi na mambu mekutala kukita ya palasi ya mfinda, mpe na ndambu ya nkaka, kukatula ba luzitu ya mikanda ya mbula matadi ya bubu yayi yina mekutala thumbukulu buela diaka ba mvuandulu ya tungulu ya ba kompani ya mambu ya bilanga. Yonso yina kekusalamaka mingi mingi na nzila ya kusosa kuzaba mpe ya kusakula ba mikanda yina mekutala kimvuka ya bilanga nakulaka ti yau ikele mambu ya mfumu na kilumbu ya bubu.

2. Kusala ba ndiatusulu yina yakutelama mpe ya ngolo na yina mekutala kabudulu ya bisalu ya mutu na mutu :

- Kati ya mbula matadi mpe basali ya nnkaka ya kimvuka ya bilanaga, kifwanisu kivmuka yina ikele kutambula na maboko ya bantud dya nkaka, mangumba yina ikele ya politiki ve, ya mbula matadi mpe ve, bakundi ya ngangu mpe ya mbongo, ba bimvuka yina kekusadisaka na mbongo ya fioti, kubuela diaka yina kekutalaka ba mambu ya bisumbula mpe ba mpasi na kati ya bisalu ya bilanga, yau dikele ya kusala lukula ya mekusalama ntete ve ;
- Na kati ya kimvuka ya mbula matadi kati ya ba ndambu mekutala yinsi ya mvimba, kizunga mpe bifulu ya fioti (ETD) ;
- Kati ya bisadulu yonso mekuponama na mambu ya thombokolo ya ba milongo ya mfumu ya mutindu na mutindu yina mekutala mambu ya bilanga.

3. Kisadila mutindu ya kufiongunina diaka mikanda yaba nsiku ya yina kekutambusa kimvula ya bisalu ya bilanga sambu nakusonika yau na manaka ya mabanza ya ngangu ya politiki ya bisalu ya bilanga ya mbote.

4. Kusala mabongisi mekutala mikanda ya ba nsiku ya mbula matadi yina kekupesa mutu nyonso sambu nakuzaba mpe kukota na mutin-

du nyonso mekutadila ya bilanga na nguizanu na mabongisi ya bisadulu ya kudedikisa mutindu ya kusadila bitini ya ntoto na beto, nsiku ya mona mekutala ntoto buela diaka mitindu na ba ya nkabudulu ya ba ntoto ikele na kati na yau ;

5. Kukisiamisa na mutindu ya kuzabakana ba nzengolo ya nyonso mekutala ba kotosola ya bima ya ba insi yaba nzenza na kati na insi ya Kongo, kifwanusu ya ba bima mpe masini ya kusadila bilanga, yau ikele kusalama na mbote nyonso ;

6. Kuzibula nzila na ndiatulu ya kisalu mekutala ba mambu yonso yina mesalama mpemfiongono ya mabongisi ya mfutulu ya mpaku ya kimvuka ya mambu ya bilanga, ya mbutulu, ya mbaludulu, ya tsuekolo, ya ndundulu, ya mvuandulu ya bima ya bilanga, mpe kana ya lendakana kufiongonina diaka mabongisi yango...

7. Kusiamisa mabongisi ya mikanda ya mbula matadid sambu na mvutukuku na kizunga ya mbula matadi nekutala ba mapangu ya ntoto ya bilanga bakusadila ve na ntangu yina bakuzengaka.

8.2. Mabongisi ya Mpenza

Sambu nakutula meso ngolo na yina mekutala mbadukulu ya mbote ya tsodolo ya ngangu tatu yayi, ya ntete yau ikele diambu ya kusiamisa ndiatusulu ya mbote ya mabongisi ya mutindu mingi buela diaka mabanza ya thomokolo mpe sambu na kulenda kubalula politiki ya bilanga ya mbote na insi ya Kongo na kati ya mukanda yena lketubila ba bisalu yonso ya mfumu fueti kusalama ntete na insi na beto ya mvimba, yina mekuyidikama na nguisanu na mukanda ya mayle ya tombokolo ya kimvuama mpe ya luzingu ya bantu na insi na beto ya mvimba (PNSD).

Mbadukulu ya bisalu ya politiki ya bilanga ya mbote na kati na insi ya Kongo, yau ikele na lutuma ya kimfumud ya mbula matadi mekutala ba mambu ya bilanga mpe yau ikele kusosa na ngolo nyonso kisalu ya kuzabisa bantu ba ba mambu mekutala luzingu na bau, ya kulandila mpe kufiongunina mpe ya kusadila yau sami na kuyidika ma mbote na yau, kusangisa mpe kudimisa mbote bisalu ya mbula matadi. Ba mbonosono ya kulandila mpe kufiongunina ba mambu ya kekuyidika ma sambu na diambu mosi mosi mfumu.

Manaka ya mbadukulu ya bisalu ya politiki ya bilanga ya mbote na kati na insi ya Kongo, lukula yau kukibongisilaka thama ba bifulu ya bisalu ya nene ya mfumu ya ntete, ba ntangu mpemutindu ya kusadila yau, yau ikele kusalama na manima ngonda kumi na zole kundima ma na yau na mbula matadi.

Bifulu ya bisalu yango ya nene bau kekusadila yau mikanda na diambu mosi mosi mekutala yau pamba ve yau nde kekupesa ngolo na mikanda

ya tsadudlu ya bisalu kekuyidikama. Ba mikanda yango bau kekutubila yau na ba ndambu yonso ya insi na insi ya Kongo, na bizunga (provinces) tina bifulu mosi mosi ya bisalu sambu ti bantu yonso mekubakama na mambu yango bau kuzaba yau mbote mbote.

Kimfumu ya mbula matadi mekutala bilanga kekuzibula meso ngolo sambu ti ba mpila ya mbongo yina bau ikele na mfumu na yau sambu na thambusulu ya mikanda yago yai kutindama mpekuyidikama sambu na bisalu.

Bifulu yango ya nene ya bisalu ya mfumu ya ntete yau yayi :

(i) Kuyidika kimvuka na insi na insi ya Kongo kuna bantu lenda kuyuwula malongi mekutala bilanga (CCNA) na mulanda ya ntindami ya ntete ya mbula matadi. Mabongisi ya masolo yayi kekufiongunina mpe kupesa mabanza na yau mekutala ba ngiuvududlu yonso na mambu ya bilanga mpe mingi na yia mekutela kubalula mikanda ya bisalu.

(ii) Kuvutukila kutala mabongisi mekutala mikanda ya insi ya kusala bisalu ;

(iii) Kunimisa mikanda mekutala manaka ya bisalu ya bilanga na insi ya RDN tina ba bizunga (provinces), yina bakekukotisa na kati ya mikanda mekutala bisalu yina fueti kusalama na mambu ya kuyidika kizunga (Territoires) mpe thombokollo, lulkula ndambu ya kubukulu ya ngudi diambu mekutala kimvuka ya bilanga na kati YA MIKANDA YANGO.

9. KUSOSA KUZABA WAPI SIKA KEKATUKA MBONGO YAKUSADILA

Kulungisa politiki ya bilanga ya mbote ya insi na insi ya Kongo kekusosa kubukulu ya mafunda ya mbongo mpe ya bantu na mutindu ya kufwana. Kusadisa politiki ya nzila ya mbongo fueti kukatuka mingi mingi na mbula matadi, na bakundi yina kekumatina betu lusadisu ya ngangu buela diaka ya mbongo, na bantu mosi, na mangumba ya bantu mekuvanda na bifulu yina bisalu mekuponama, mpe na bantu kuvua ntoto lukula ba pygmées.

a. Na yina mekutala mbula matadi, yandi fueti :
- Kubuela lusadisu ya mbongo na bisalu ya bilanga, na kusadika bansiku ya mambu kutubamaka na Maputo, kupesa 10% na mbongo yina mekuyidika sambu na bisalu ya mbula matadi na kimvuka ya bilanga ;
- Kutambusa kimvuka ya kubukulu ya mbongo na insi na insi ya Kongo sambu na tombokolo ya bilanga (FONADA) ;
- Kusala bisalu yina kekudefisa mbongo na mambu ya bilanga ;

- Kuyidika kimvuka ya kubukulu ya mbongo sambu na kusiamisa mambu ya bilanga ;
- Kuyidika mutindu ya kupesa lisungi na bantu mekubaka bisumbula na mambu ya bilanga ;
- Kuyidika ba sambu nakukota na kuna ndambu lusadusu ya mbongi kekatuka na mfumu ya ba mfinda na beto sambu na luzingu ya bantu, bibulu... (ex. crédit cardone).

b. Na yina mekutala babundi kekunata lusadusu ya ngangu mpe ya mbongo, bau fueti kupesa maboko na mbula matadi, sambu nakusala ba mambu na andi dya thombokolo ya bilanga nakulanda nzitusulu ya nsiku ya kulanda nzila mosi.

c. Na yina mekutala kimvuka ya bantu yina ikele na bisalu ya bau mosi, yau fueti :

- Kubuela ba kotosolo ya mbongo na mambu ya thombokolo ya milongo ya mfumu mekutala bilanga na kubankaka mbanu na kubonga ya ntangu ya bisalu ;
- Kubuela khotolo ya ba mbuti na mambu ya bilanga na lusadusu ya mbongo na ba inzo yina kekudevisaka yau ;
- Kubenda ba mbongo ya kusadila bisalu na bantu yina ikele kukatuka na b ainsi ya nzenza na nima ya diaka ba nzengolo ya nkaka ya mbote mingi sambu na bau.

d. Na yima mekutala mangumba kena kuvuanda na bifulu ya bisalu buela diaka bantu yina ikele bamfumu ya ntoto bonso ba pygmées, ba kekupesa bau kiyeka buela diaka kulungika bau na ba maboke ya tombokolo mpe na mutindu ya nnkaka ya kusala bisalu bifulu mosi mpe ya kusalasana na kati ya bisalu mekufwanakana na ba mambu yina mekuzabana, mekutindama, mekulandama na bisalu ya mbula matadi mpe bakundi ya nkaka na yina mekutala thombokolo, sambu na kufulusa ndatunu ya mbongo ya bwala mpe ya b ainsi ya nzenze yina ikele na mfumu sambu na thombokolo ya bisalu ya bilanga.

10. BIMA SAMBU NA KULANDILA MPE KUFIONGUNINA

Na nima ya kundimama ya politiki ya bilanga ya mbote na insi ya KONGO, kimfumu ya mbula matadi meku tala mambu ya bilanga na ngwakana na bimfumu ya mbula matadi ya nnkaka ikele na kati ya mambu yango, yandi ikele na kisalu ya kuyidika mukanda mekutala bisalu yonso ya mfumu ya ntete sambu nakusiamisa mbadukulu ya bisalu ya PAD.

Kuyidika bima sambu nakulandila mpe fiongunina mutindu mambu ke nakutambula yau ikele diambu ya nene mekutala kisalu ya mbote ya mbadukulu ya politiki ya bilanga ya mbote. Bima yango sambu na kulandila mpe kufiongunina bisalu ya bilanga fwanaka kupesa nzila ya kutula na mikanda ba ndungunu mekusalama na mbandukulu ya PAD sambu

nakuyidika yau ngolo ngolo ntete, mpe diaka, kulonguka ba mbedolo na biyeko bisalu yango mekukutana nzila na yau, sambu kuludika mpe kuvengumuna yau, na mutindu yina yau kulenda kuvutukila ve.

Sambu nakusiamisa ba bima sambu na kulandila mpe kufiongunina ya mbote mpe kutambula ya mbote, ba bimoniselo yau ikele kupesama na mbote nyonso na kati ya mukanda yina kekumonisa bisalu ya mfumu ya ntete.

Ba bimoniselo yango fueti kuvuanda ya kusuasana, ya kutezama, ya kundimama, ya kumonana mutindu mambu ikele mpe yau mekutezuwama na ntangu yafukufuanakana. Na mutindu mosi diaka mukanda yango yau kekimpesa ba mambu yonso ya bima sambu nakulandila mpe kufiongunina yina kekumekama na mabanza mekutala bilanga, kasi kubuela diaka yina ta mbongosolo ya kizunga mpe ya mbakulu ya ntoto ya kusadila bisalu, mingi mingi.

Ya yina mekutala bimfumu ya mbula matadi, kiyeko ya kulandila mpe kufiongumina politiki ya bilanga ya mbote mekupesama na kimfumu ya mbula matadi mekutala ba mambu ya bilanga, nakutala mbote mbote, ya mekupesama na ya yandi Direction d'Etudes et Planification yina kekupesa tsiamusunu na ngwakani kati ya bimoniselo ya politiki ya bilanga ya mbote (PAD) na yina ya ba nnkaka na ntangu yina meponamaka mpe ba nzengolo ya ba insi ya nzenza yina kundimamaka na insi ya KONGO.

Ba mbula matadi ya ba bizunza (provinces) na nzila ya bisalu ya kufimpa (inspections), bau yina kekaniza kutala kuladila mpe kufiongunina ba mambu ya kusadila bilanga na mutindu ya kubula bitezo to ba ntangu na kulandaka bimoniselo ya PAD.

MUTINDU YA MBOTE YAKUSADILA BISALU YA BILANGA NA INSI YA KONGO